

PALLO JÓZSEF

Karakteres elvek és értékek
napjaink büntetés-végrehajtási jogában¹

Előjáróban szeretném leszögezni, hogy álláspontom szerint a címben szereplő két kategória egymással szorosan összefügg, azaz elvek nélkül nincsenek értékek, miközben az értékek mindig az elvek vonzásában jelennek meg. Nincs ez másképp a büntetés-végrehajtási jogban sem. Úgy gondolom, hogy a biztos viszonyítási pont, amelyből ki kell indulnunk, az nem más, mint az a tény, hogy az elítélt az állammal közjogi viszonyban áll. Ennek nyilvánvaló következménye pedig az, hogy a szabályozást e körben a törvényhozónak kell a maga teljességében kibontania, külön figyelemmel arra, hogy semmiképpen nem szabad csupán az igazgatási szférának átengedni a végrehajtás kialakítását. Mindez azt szolgálja, hogy az önkényes jogkorlátozások és visszaélések teljes mértékben kiküszöbölhetővé váljanak.

A másik fontos bevezető gondolat a címben is hivatkozott, formálódó büntetés-végrehajtási jog terminológia. Azt hiszem, hogy ez nem igényel különösebb magyarázatot, hiszen a bv.-törvény több mint egyéves múltat tekint vissza. Szellemiségében felfrissült és pragmatikus alapokon nyugvó jogszabályt tudhatunk a magunkénak, amely valóban alakította a hazai szabályozást, és formálja napjainkban is. Elegendő a kompenzációs mechanizmusra utalni, amely 2017. január 1. óta gazdagítja a honi büntetés-végrehajtási jog normarendszerét. Mondom ezt még akkor is, ha tudom, hogy sokan sokfelét gondolnak a bv.-törvényről.² Ha tárgyilagosak akarunk maradni, akkor azért el kell ismerni, hogy a hatálybalépése óta azért sokkal több jó fűződik hozzá, mint negatív megállapítás. (Egyébként a fanyalgó vélemények egy szokványos pesszimista emberi reflexnek is tulajdoníthatók: *egy új dologról előbb mondunk tíz rosszat, mint egy jót!*)

¹ A magyar tudomány ünnepe 2016 rendezvénysorozat *Dogmatika és praxis* című tudományos konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata. Magyar Tudományos Akadémia Nagycsarnok, 2016. november 21.

² A büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvény.

Törvényesség

A jogalkotás szempontjából vizsgálva az első érték, amelyről szólni kell az nem más, mint a *törvényesség*. A választ keresve óhatatlan, hogy valamilyen definíciót adjunk a törvényességre. A törvényesség a legáltalánosabban, mondhatni hétköznapi megfogalmazásban megjelenő értelmezése kevésbé alkalmas arra, hogy azt a jogi szempontoknak is megfelelő módon azonosítsuk. Ezért célszerűnek látszik valamilyen keretek közé szorítva megvizsgálni azokat az irányokat, amelyek alapján egy használható fogalmat alkothatunk a kérdésről. Kézenfekvőnek tűnik, ha külön vizsgáljuk a jogalkotói és a jogalkalmazói törvényesség tartalmát, előrebocsátva azt, hogy ezek természetesen mindig egy irányba hatnak.

A jogalkotási törvényesség nem jelent mást, mint azt, hogy adott állam jogrendjébe tartozó jogszabályokat úgy hozzák létre, ahogyan az erről rendelkező legfőbb norma – az alaptörvény, illetve a jogalkotási törvény – ezt előírja. Ha a vonatkozó rendelkezések maradéktalanul érvényre jutnak, elmondható, hogy a jogalkotói törvényesség követelménye megvalósult. Ez a fajta törvényesség minden további és más dimenzióban megjelenő törvényességmagyarázatnak, illetve -értelmezésnek a szükségképpeni előfeltétele. Jellegét vagy inkább állapotát tekintve azonban ez statikus állapot. Ha elfogadjuk ezt a kijelentést, akkor logikusan adódik a következő kérdés: mivel és hogyan lehet ezt dinamizálni, mert a jog világában mégis csak a folyamatos mozgás az, ami jellemző. Megítélésem szerint ehhez mindenféleképpen valamilyen külső hatásra van szükség, és ez nem más, mint a törvényesség értelmezésének másik fontos szegmense, a jogalkalmazói törvényességen alapuló megfelelő cselekvés.

Ennek lényegét az adja, hogy a jogalkalmazók úgy és olyan keretek között végezzék tevékenységüket, oly módon tegyék élővé a joganyagot, hogy az a formális és etikai sarokpontok között maradjon. Másképp fogalmazva a módszer mindig legyen alkalmas a törvények betartására és betartatására. Azért is nagyon fontos mindez, mert ha nem érvényesül a jogalkalmazói törvényesség, akkor az egyes jogintézmények nem képesek elérni a jogalkotó által megjelölt célt.

Praktikus példán keresztül bemutatva ez azt jelenti, ha egy szabadságvesztés-büntetés során nem valósulnak meg maradéktalanul a végrehajtásra vonatkozó rendelkezések, akkor a büntetés célja sem érheti el a célját és ezzel akár fontos, jogfilozófiai alapértékek is megkérdőjelezhetővé válnak.

A törvényesség kapcsán feltétlenül ki kell térni az alapértékekkel való kapcsolatra is. Az alapelvek a legáltalánosabb megfogalmazás szerint olyan, a jog világában vezető erkölcsi és szakmai értékek, amelyek szellemisége az adott terület valamennyi rendelkezését áthatja. Nyilvánvaló, hogy a törvényesség azonban kiemelkedik valamennyi más alapérték közül, mert jellegéből és omnipotens hatásmechanizmusából adódóan nem jogági, hanem jogrendszeri azonosságként jelenik meg. Másképp fogalmazva, azt is lehetne mondani, hogy a törvényesség olyan abszolút érték, olyan közeg, amelyben valódi értéket kap minden más alapelv.³ Mindez szakmai, jogi és spirituális értelemben is egyfajta etikai magasztalatot és entitást testesít meg. Itt egy schopenhaueri gondolatot hívnék segítségül, ez a következőképpen hangzik: „Érdekesnek lenni könnyű, szépnek lenni nehéz.”⁴ Azt gondolom, hogy ezt a „nehéz szépséget” teremti meg a törvényesség a jogban.

Vissza tehát a korábban feltett kérdéshez: hogyan lehetne definiálni a törvényességet? A következő megállapításra jutottam: *a törvényesség olyan, az absztrakció magas fokán megjelenő abszolút jogi érték, amely alaki és tartalmi értelemben egyaránt jogállami keretbe foglalja az adott ország jogrendjének és ezen keresztül társadalmának közös értékeken alapuló működését, és meghatározza valamennyi jogintézményének lényegi elemeit. A törvényesség olyan abszolút értékrend, olyan ideális állapot, amelynek megteremtése minden demokratikus jogállam és minden intézménye számára, így a büntetés-végrehajtás számára is elsődleges cél és a működés alapja.*

Már régóta bebizonyosodott, hogy a jogalkalmazás potenciálisan magában rejtje a visszaélések lehetőségét. Nyilvánvaló késztetés az is, hogy ez nemkívánatos jelenség, amely ellen meg kell találni és ki kell építeni a hatékony fellépés lehetőségeit. Ha ennek lehetséges módozatait vizsgáljuk, akkor megítélésem szerint két nagy irány körvonalazódik, amelyeket nagyon sommás véleményem megfogalmazva idézek fel.

Az első és szinte csak elméleti szinten megjelenő lehetőség, amikor a jogsértést elkövető és ezzel a törvényességet megsértő rendszer clismeri és felismeri a funkcionális hibáit, és kijavítja őket. Ez olyan önkritikus hozzáállást igényel, amilyen szinte nem létezik, ennek oka, hogy a rendszert működtető, gyarló emberkek nem motiváltak a nagymérvű változtatásokban.

³ Pallo József: Plans, Hopes and Stresses in Hungarian Legalisation. In: Barabás A. Tünde – Belovics Ervin (szerk.): Sapiens in sapientia. Ünnepi kötet Vókó György 70. születésnapja alkalmából. Budapest, Pázmány Press, 2016, 245. o.

⁴ Arthur Schopenhauer: Paraerga és paralipomena. Világirodalmi Kiadóvállalat, Budapest, 1941, 34. o.

Persze előfordul egy másik megoldás is, nevezetesen, hogy a külső kontroll nélkül működő rendszer mégiscsak rászánja magát „*az önreformációra*”, azonban ezekben a helyzetekben fennáll a parttalanság vagy egy helytelen szakmai túlmozgás veszélye.

Mindkét esetben igen nagy a valószínűsége annak, hogy a megsérült törvényesség nem vagy nem teljes mértékben áll helyre. Jól látszik tehát, hogy egyik ismertetett megoldás sem lehet eredményes, ebből pedig az következik, hogy csak a külső, a szervezeten kívüli ellenőrzés lehet mérvadó a törvényesség megítélésénél.

Ma Magyarországon a törvényességet a jogállami elvárásoknak mindenben megfelelő komplex garanciarendszer védi. Ennek egyes irányai, mechanizmusa a büntetés-végrehajtás vonatkozásában is pontosan meghatározó. E ponton nem kerülhető meg, hogy egy rövid kitérőt tegyek a nemzetközi kontroll területére, amelyet elsősorban két szervezet tevékenysége fémjeléz. Mielőtt azonban ezt megtenném, hasznosnak tűnik e szervezetek működésének rövid bemutatása, azért is, mert talán nem mindenki foglalkozik napi szinten ezekkel a kérdésekkel.

Az európai börtönügy fejlődésének nyitánya az Európa Tanács 1949-ben történő megalakítása volt, ennek közvetlen eredményeként született meg 1950-ben az Emberi jogok európai egyezménye nevű nemzetközi szerződés. Az egyezmény második része teremtette meg az alapvető jogok intézményesített védelmét, amikor létrehozta a legmagasabb szintű jogvédelmet garantáló nemzetközi bírói testületet, az Emberi Jogok Európai Bíróságát (EJEB), amely 1959 óta működik. Magyarország csak 1992-ben csatlakozott az egyezményhez, tehát a fogvatartottak ettől az időponttól terjeszthetik elő kérelmeiket (kereseteiket) a védett jogok megsértésére hivatkozással.

Csak olyan állam ellen nyújtható be a kérelem, amely részese az egyezménynek, azonban az nem feltétel, hogy a panasz előterjesztője az Európa Tanács tagállamának polgára legyen.

Az EJEB ítéleteiben megállapított fizetési kötelezettség nem a büntetés-végrehajtást terheli. Ennek forrása a mindenkori költségvetési törvényben, külön fejezetként szerepel a költségvetés közvetlen bevételei és kiadásai alatt, egyéb költségvetési/vegyes kiadásként megjelölve a magán- és egyéb jogi személyek kártérítése címen. Az EJEB előtti képviseletet a magyar állam nevében az Igazságügyi Minisztérium végzi, és egyben gondoskodik az ítéletek három hónapon belüli végrehajtásáról is, azaz a kártérítési összeg kifizetéséről.⁵

⁵ Az ítéletek rendelkezéseit három hónapon belül kell végrehajtani. Ezután késedelmi kamatot kell fizetni, amelyek mértéke az Európai Központi Bank által meghatározott kamatlábhoz igazodik.

Az ítéletek rendelkezéseit három hónapon belül kell végrehajtani. Ezután késedelmi kamatot kell fizetni, amelynek mértéke az Európai Központi Bank által meghatározott kamatlábhöz igazodik.

Az Európa Tanács égisze alatt 1987-ben született meg a *kinzás és embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód megelőzéséről szóló európai egyezmény*, amelyet Magyarország az 1995. évi III. törvénnyel fogadott el és hirdetett ki. Az egyezmény alapgondolata, hogy a tilalmazott magatartások ellen való fellépés tovább erősíthető a már meglévő jogorvoslati rendszer mellett egy nem bírósági jellegű megelőző látogatási szisztéma bevezetésével.

Az egyezmény végrehajtását ennek szellemében a *kinzás, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetések megelőzésére létrehozott európai bizottság* (CPT) ellenőrzi, ennek létrehozataláról szintén ez az egyezmény rendelkezik.

A CPT-re vonatkozó előírások egyértelműen rögzítik, hogy a bizottság feladata nem az egyes tagállamok elítélése, hanem segítségnyújtás annak érdekében, hogy a személyi szabadságuktól megfosztott személyek elleni rossz bánásmód lehetősége a minimálisra legyen csökkenthető. Az együttműködés keretében valamennyi tagállam arra vállal kötelezettséget, hogy engedélyezik a joghatóságuk alá tartozó olyan helyszínek felkeresését, ahol a szabadságuktól a közhatalom által megfosztott személyeket tartják fogva. Ennek megfelelően a CPT feladatköre kiterjed a büntetés-végrehajtási intézetekre, a rendőrhatalósági létesítményekre (rendőrségi fogdák) és a pszichiátriai intézményekben elhelyezetttekre. Az egyes látogatások befejezése után a bizottság megjegyzéseket, javaslatokat és észrevételeket tehet a fogvatartottak életkörülményeinek javítása érdekében. Az ellenőrzés alá vont tagállam kötelezettsége, hogy írásban válaszoljon a jelentésben foglaltakra, és egyúttal tájékoztatást kell adnia arról is, milyen intézkedéseket léptet életbe a kifogásoltak javítása érdekében.

Látogatásukkor a CPT tagjait kötelező akadályozás nélkül bárhová beengedni, továbbá lehetővé kell tenni, hogy a szervezet képviselői a fogvatartottakkal tanúk vagy az örök jelenléte nélkül találkozhassanak. Arra is lehetőség van, hogy a fogvatartottak hozzátartozóival is beszélhessenek annak érdekében, hogy valóban pontos képet kapjanak a fogva tartás valamennyi részletkérdéséről.

A látogatások jellegüket tekintve periodikus és ad hoc típusúak lehetnek. A periodikus látogatásokon előre rögzített időpont és program alapján (ellenőrzési ütemterv) hajtja végre ellenőrzéseit a bizottság. Az ad hoc jellegű látogatásokra akkor kerül sor, ha az eset körülményei, vagy a CPT-hez érkező

konkrét bejelentések ezt indokoltá teszik. Az ellenőrzési metódus során minden látogatáskor több olyan intézményt keresnek fel, ahol fogva tartás vagy kvázi fogva tartás történik.

A CPT komplex követelményrendszert dolgozott ki a fogvatartottakkal kapcsolatos bánásmódot illetően. Emellett a bizottság évente általános jelentést terjeszt az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága elé, ebben részletesen bemutatja az adott évre vonatkozó tevékenységét. E jelentéseknek büntetőügyi relevanciájuk is van, mert gyakran foglalkoznak speciális végrehajtási kérdésekkel is. A magyar büntetés-végrehajtás számára kiemelkedik ezek közül a 2. számú általános jelentés⁶, amelyben rögzítik az egy fogvatartottra jutó lakóterület nagyságát. A CPT kezében a szó jogi értelmében vett szankcionálási lehetőség nincs, ugyanakkor az egyes ajánlásokban megfogalmazottak az európai közösség előtti nyilvánossá tételével hatalmas nyomást tud gyakorolni a tagállamok gyakorlatára.

E problémakörben felvetődik egy érdekes kérdés, nevezetesen, hogy ha egy demokratikus jogállamban egy jól működő és intézményesített garancia-rendszer működik, szükség van-e a CPT látogatásaira és ajánlásaira. A válasz megítélésem szerint egyértelműen igen, hiszen ezek a tényezők nagymértékben hozzájárulnak ahhoz, hogy a magyar és az európai szakmaspecifikus joganyag harmonizációja ütemesebben haladjon.

Ugyanakkor hangsúlyozni kell azt is, hogy ez a munka csak fokozatosan valósulhat meg, mert a gyors és nem kellőképpen előkészített normaátvétel magában rejti a magyar viszonyok közötti alkalmazhatatlanság veszélyét is.

A nemzetközi kontroll arra is kiváló eszköz, hogy ösztönözzön minket. Ehhez hatékony és rugalmas eszközrendszerre van szükség, ebben a fegyvertárban pedig a külső és belső kontroll az egyik legfőbb eszköz, amely elősegíti a ténybeli valóság megismerését, valamint helyes interpretációját.

Reintegráció

A büntetés-végrehajtási szervezet tevékenységével kapcsolatban két nagy kíváncságot fogalmazódik meg. Az első az, amit a társadalom – még napjainkban is – fokozottan elvár: a fogvatartottak őrzése. Szorosan ehhez köthető a szakmailag kiemelkedő színvonalú munkáltatás, oktatás, kapcsolattartás, vállalkoztatás, rehabilitációs programok, ezek nem azonosak a reintegrációval,

⁶ 2nd General Report. CPT/Inf (92) 3.

mégis rengeteg átfedésen keresztül függőhídként vezetnek a szabadulás utáni beilleszkedéshez. Ezt tekinthetjük úgy is, mint a számunkra mérvadó külső elvárást. Nyilvánvaló az is, hogy a büntetés végrehajtása nem lehet azonos csak a szabadságelvonással és nem elégedhet meg csak a biztonság elérésével, azaz nem egyenlő a humánus őrizet kategóriájával. Ennél minőségileg többet kell jelentenie, és ezt a minőséget hozza magával tevékenységünk másik része, amit küldetesként lehet azonosítani, ez pedig a bv.-törvény által is fókuszba helyezett reintegráció kérdése, amely szellemiségében és módszereiben is felváltotta a korábban nevelésként azonosított munkát.

Minden szociálisan érzékeny jogállamban a büntetés-végrehajtási jogszabályokat meghatározó elvekben meg kell jelennie a segítségnyújtásnak, illetve annak elérhető közelségbe hozásának. Ez viszont két nagyon fontos elemet is magában foglal, mert egyrészt jelenti annak elismerését vagy inkább felismerését, hogy a reintegrációt nem lehet tűzön-vízen keresztül elérendő célként meghatározni, de egyúttal követelmény, hogy a jogállami keretek között minden feltétel adott legyen az „embermentő” tevékenységhez.

Másképp fogalmazva: szintetizálni kell a jogállami alapon működő biztonsági célkitűzés eszméjét a szociális reintegráció értékeivel. Mindez gondos mérlegelést igényel, és nyilvánvalóan kényes egyensúlyt jelent. Ha elhibázzuk az optimális arányok megtalálását, könnyen kerülhetünk olyan helyzetbe, amelyet *Olivecrona* a jogalkotás kapcsán szellemesen így jellemezte: „*Persze lehet keresztezni a majmokat az elefántokkal, de ne csodálkozunk, ha aztán a dzsungelben kidőlnek a fák.*”⁷

A reintegrációval kapcsolatban természetesen megjelennek a kritikák is. Több olyan véleménnyel találkozhattunk, akár a kodifikációs időszakban, amelyek szerint (csak néhány jellemző példát említve): sérti az egyenlőség elvét és az emberi méltóságot, a büntetőjogi kontroll szigorításához vezet vagy éppen a tettesorientáltság melegágya. Azt gondolom, hogy e felvetéseket a bv.-törvény szellemisége egyenként és lételesen is cáfolja.

Az egyenlőség elvét nem sérti, mert pontosan az egyenlőtlenek kompenzálásának lehetővé tételéről szól. Az emberi méltóságot sokkal inkább szolgálja, hiszen célja, hogy az elítélt a későbbiekben önmagán is tudjon segíteni, és ezzel képes legyen kialakítani egy emberhez méltó életvitelt. Ami a rettegett tettesorientáltság veszélyeit illeti, arról azt gondolom, hogy a szabadságvesztés alapelveként is megjelenő egyéniesítés (individualizáció) szellemisége mindenki számára világossá teszi, hogy nincs valós veszély, a két dolog csak

⁷ Karl Olivecrona: *Law as Fact*. Stevens & Sons, London, 1971, p. 35.

látszólag konvergál egymással, de teljesen más az oka, illetve a mögöttes tartalma.⁸ Röviden ebben a néhány gondolatban igyekeztem összefoglalni a reintegrációval kapcsolatos fontosabb gondolataimat, kiemelve tehát, hogy a reintegráció elérése nem lehet feltétlen végrehajtási cél, de annak elősegítése viszont igen. Úgy gondolom, hogy a reintegrációról vallott nézeteink kapcsán nem haszontalan, ha az elmondottak szellemiségében kicsit árnyaljuk a vágyakat és lehetőségeket. Ebben a munkában pedig a nagyobb energiát a lehetőségeink minél nagyobb kiaknázásra kell fordítanunk, például ilyen terület lehet a munkáltatásban részt vevő fogvatartottak számának folyamatos növelése.

Pragmatizmus

A szabadságvesztés hatékonyságát az új szemléletű büntetés-végrehajtási törvény hatálybalépéséig nem lehetett kifejezni, illetve mérni. Az erre irányuló mutató elsősorban az egyéni visszaesések számának tükrében értelmezhető. Ahhoz, hogy e helyzet változzon, célszerű egyfajta pragmatizmust alkalmazni. Mindez azt jelenti, hogy a reintegrációs elmélet igazsága és eredményessége annak gyakorlati működőképességében is bizonyosságot nyerjen.⁹ Ehhez mérten került sor például az elítéltek kezelési rendszerének új szemléletű kidolgozására, amely tehát pragmatikus elveken felépülő struktúrát jelent. Nagy előnye lehet ennek, hogy alkalmas a visszaesés kockázatának prognosztizálására (reintegrációs hajlandóság), és ezen keresztül a szabadságvesztés hatékonysága mérőszámokkal is jellemezhetővé válik. E helyen óhatatlanul felvetődik a kérdés, hogy az elmélet, vagy a gyakorlat a fontosabb-e a mindennapok munkájában. Megítélésem szerint még mindig a gyakorlat az, amelyik nagyobb hatással van egy terület működésére. Alapvető fontosságú, hogy egészséges arányok alakuljanak ki a dogmatika és a praxis között, azaz nem lehet olyan következménye a két dolog egymás mellett élésének, amely deformitást, vagy filozófiai törést okoz. Meglátásom szerint ehhez arra kell törekedni, hogy az elmélet legyen gyakorlatiasabb, míg a gyakorlat jobban közelítsen az elmélet igényeihez, illetve mindez az elvszerűség és célszerűség szoros kapcsolatában jelenjen meg.

⁸ Egy szemléletes zenei-dramaturgiai párhuzamot vonva, Ferencsik János, a kiváló magyar karmester az ilyen helyzeteket egy vele készült beszélgetésben így jellemezte: „Verdi Falstaffjának adott jelenetében a címszereplő nem azért ugrik fel, mert nagyot ütnek a dobba, hanem azért ütnek nagyot a dobba, mert Falstaff felugrik.”

⁹ Pállo József: i. m. 246. o.

Transzparencia

A XXI. században nem kerülhető meg annak középpontba állítása, hogy a társadalom valós képet kapjon a börtönben zajló eseményekről, az ott folyó munkáról. Azt is látni kell, hogy a zárt falak közül igen nehéz sikerkommunikációt folytatni, aminek több oka is van. Az első, hogy a társadalom soha nem volt büszke a börtöneire, és ez magával hozta, hogy a marginalizálódás volt az osztályrészünk. Talán profán példának tűnik, de mindezt jól mutatja, hogy soha nem létezett „smasszerromantika”, viszont ugyanez nem mondható el például a rendőrökről, vagy éppen a tűzoltókról, azaz a hollywoodi rendezőknek soha nem jutott eszükbe a börtönőrök szakmaiságát középpontba állító, azt dicsőítő filmeket forgatni. A börtönvilág ábrázolása mindig valamilyen negatív konnotációt rejtett magában.

A második ok, hogy a büntetés-végrehajtás sokáig csak úgynevezett követő kommunikációra volt kárhóztatva, azaz a már megtörtént és jellemzően botrányszagú híreket kellett magyaráznia. Megjegyzendő, hogy igazából az átlagember is erre volt fogékony.

Mindez olyan negatív spirált indukál, amelyből csak szisztematikusan és tudatosan felépített munkával lehet kitörni. Ennek legfőbb célja pedig nem lehet más, mint hogy a már említett, alapvetően elutasító társadalmi attitűdöt kell átfórnálni, és bemutatni, hogy a bv. szervezet valós értékek hordozója, és végső soron egy más által el nem végezhető szolgálatot nyújt a közösség számára. Ha figyelembe vesszük a bv.-törvény adta új lehetőségeket a reintegrációs őrizettől a mediáción át a társadalmi kötődés programig, akkor ezek hatásmechanizmusának és eredményeinek bemutatása hatékony eszköz lehet a társadalmi gondolkodásmód alakításában.

Nagyon fontosnak tartom, hogy a megfelelő szakmai kommunikációra olyan eszközként tekintsünk, amelyet ha jól használunk, akkor az fontos segítséget nyújt a napi értékteremtésben is. Korábban azt mondtam, hogy az elsődleges cél a valós kép közvetítése a társadalomnak. Ennek direkter, a büntetés-végrehajtás mindennapjait jellemző szegmense, hogy képesek legyünk vonzóvá tenni a börtönben végzett munkát, annál is inkább, mert rövid időn belül több mint kétezer új munkatárs felvételére készülünk.

Az elvek karakterisztikája

Bár számos más személyi szabadság elvonásával együtt járó jogkövetkezményt is végrehajt, a büntetés-végrehajtási szervezet szakmai profilját még-

icsak a szabadságvesztés határozza meg. Azt, hogy a büntetést miképpen kell végrehajtani, a jogszabályi rendelkezések rögzítik, továbbá számos jogfilozófiai, sőt etikai szempont is befolyásolja.

Ezzel szemben a másik oldalon ott áll a rideg tény: a börtön „par excellence” totális intézmény marad, bármennyire igyekeznek azt nyitottá tenni, vagy humanizálni.¹⁰ Ebben az „isteni gépezetben” pedig ott áll, vagy éppen öröklődik az elítélt, a maga sajátos jogállásával.

Az emberi jogok és azok érvényesülése a szabadságvesztés végrehajtása során mindenképpen izgalmas téma, ugyanis a büntetés rigid célja és a humanitárius elvek fennköltége között mutatja meg azt a legszűkebb keresztmetszetet, ahol a látszólag kibékíthetetlen ellentétes hatásoknak elfogadható módon kell egy más mellett élniük, és egy olyan végrehajtási közeget jellemezniük, amely mind jogi, mind morális értelemben hatékony és elfogadható. Arra, hogy ennek az elfogadhatóságnak hol helyezkednek el a sarokkövei, az alapelvek szellemiségéből következtethetünk.

A büntetés-végrehajtási jog legnagyobb és legfontosabb területe a szabadságvesztés végrehajtásának szabályrendszere. E kiemelt terület fontosságát emeli ki a kifejezetten erre a jogintézményre vonatkoztatott szakmaspecifikus alapelvek megjelenése. Ezeket olyan alapvető jog- és szakmapolitikai értékeknek nevezhetjük, amelyek a végrehajtás valamennyi rendelkezését áthatják és ezzel a jogalkalmazók munkáját éppúgy támogatják (zsinórmérték szerep), mint a jogalkotók tevékenységét (determinálják a szabályozás fejlesztését).

A *normalizáció, vagy az életviszonyok hasonlításának elve* a büntetés-végrehajtási jog egyik meghatározó alapelve. Viszonylag későn vált általánosan elfogadott büntetőfilozófiai alaptétellé, hogy a szabadságvesztés a legsúlyosabb büntetés, hiszen a szabad ember legfontosabb jogát, a személyes szabadságot vonja el a legitím (állami) erőszak alkalmazásával.

Erre az alapvetésre épül az a megközelítés, amely szerint a szabadságvesztésben a büntetőelem csak és kizárólag a szabadság elvonása, és semmi más. Ahhoz, hogy ez a tétel a gyakorlatban is valóságos tartalommal jelenjen meg, az szükséges, hogy absztrakt módon fogalmazódjon meg: a szabadságvesztés során az elítéltet csak olyan törvényes joghátrány érheti, amelyet a bíróság jogerős ítélete kimond. Mindez csak akkor valósulhat meg, ha a végrehajtás körülményeit úgy alakítjuk, hogy törekszünk azokat közelíteni a szabad élet körülményeihez.

¹⁰ Pallo József: Évforduló. Visszatekintés a Bv. törvény kodifikációjára és a jogalkalmazás néhány első tapasztalatára, *Börtönügyi Szemle*, 2016/1., 42. o.

Azonban ebben az esetben is érvényesülnie kell annak, hogy a büntetés célja nem sérülhet, azaz a normalizáció nem válhat parttalanná, mert annak természetes korlátját a jogszabályi háttér pontosan meghúzza. A másik fontos tényező az, hogy a szabad élethez való közelítés minősége országoként változik, másképp fogalmazva annak a függvénye, hogy az adott állam mennyi támogatást ad a börtönrendszerének. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a normalizációt jellemző elemek annál látványosabbak, minél többet költ az állam a börtönökre. Kicsit torz a kép, amikor egy skandináv börtön körülményeit hasonlítjuk össze egy volt szocialista ország büntetőintézetének viszonyaival: mindkettőben ismerik, és azonos tartalmat tulajdonítanak a normalizációnak, mégis teljesen másképp jelenik meg a külvilág előtt.

A bv.-törvény szemlélete alapján megjelenik az „atipikus normalizáció” is. Ez abban nyilvánul meg, hogy az elítélteknek fizetniük kell olyan többletszolgáltatásokért, amelyek jellegüknél fogva a szabad életben is pénzért igénybe vehetők. Ebbe a kategóriába tartozik például az edzőterem használatának díja, vagy a hűtőszekrény használatának díja. Jól látható a jogalkotói szándék, amely azt a célt szolgálja, hogy az elítéltek se kerüljenek indokolatlanul kedvezőbb helyzetbe, mint a szabad állampolgárok.

A normalizáció végső soron azt a célt szolgálja, hogy a szabaduló elítélt olyan élethelyzetben legyen, hogy a személyisége és szociális készségei alkalmassá tegyék az önálló és jogkövető életvitelre. Ennek azonban van egy másik oldala is, nevezetesen az, hogy az alapeszmét soha nem szabad elfelejteni: a társadalom elvárása nem az, hogy a börtönbüntetésüket példásan töltő elítéltekkel büszkélkedjünk, hanem hogy a szabadulásuk után valóban visszailleszkedni akaró embereket kapjon vissza. Röviden szólva nem benti jó rabokra, hanem kinti törvénytisztelő állampolgárokra van szükség. Azt gondolom, ennek szem előtt tartása a jövő számára is bátran ajánlható.

Tudományosan bizonyított, hogy a megszokott környezetből való kiragadása, és a korábbiakhoz képest egy érzelmileg és fizikailag is behatároltabb közegbe való elhelyezése súlyosan rombolja az ember személyiségét. Ezt a nemkívánatos jelenséget hivatott csökkenteni a *káros hatások minimalizálására való törekvés*. E hatások főképp a deprivációban és a prizonizációs hatásokban öltenek testet. A szabadságvesztés végrehajtásának nem lehet olyan következménye, amely testileg vagy mentálisan sérült embereket bocsát ki a szabad életbe, hiszen ez szöges ellentétben állna a büntetés céljával és a társadalom érdekeivel is. Ezért a hosszabb tartamú bebörtönzés említett káros hatásainak ellensúlyozására vagy kizárására a bv. szervezetnek a megfelelő eszközöket kell alkalmaznia. Jellegüket tekintve ezek a megfelelő differenciáláshoz (pél-

dául a fogvatartottak szakmai szempontú csoportosítása) kapcsolódnak, másrészt a konkrét reintegrációs tevékenységben, illetve programokban jelennek meg. A káros hatások minimalizálásának elve egyúttal szorosan kapcsolódik a normalizációhoz is, mert a megfelelő normalizáció hatékonyan támogatja és megfelelő keretbe foglalja a bebörtönzéssel együtt járó káros hatások elleni küzdelmet. A normalizáció és a káros hatások minimalizálása között fontos eltérés, hogy míg az előbbi jobban közelít az általános jogági alapelvekhez, utóbbiban kifejezetten egy olyan szakmaspecifikus érték fogalmazódik meg, amely a szabadságvesztés valamennyi részletszabályát áthatja.¹¹

A káros hatások minimalizálása kapcsán, amely egyébként deklaráltan a bv.-törvényben jelenik meg először, különös hangsúlyt kapnak az elkülönítésre vonatkozó szabályok, különösen a fiatalok és az első bűntényesek vonatkozásában.

Az alapvető dilemma itt sem más, mint hogy a börtönből mint totális intézményből szabad életre pszichésen és szociálisan is alkalmas embereket kell kibocsátani, azonban itt már felsejlik a mai napig megválaszolatlan kérdés, hogy a bebörtönzés és a javítás hogyan hozható közös nevezőre, illetve mi az a legkisebb közös szakmai és ideológiai többszörös, ahol ennek még vagy már létjogosultsága van. Ennek patikamérlegen való méricskélése ma is élő és még nagyon sokáig, hacsak nem örökre fennálló kérdés marad.

A büntetés-végrehajtási törvény egyik nagyon fontos új eleme az a paradigmaváltás, amelynek lényege, hogy a korábbi paternalista szemléletmódot elhagyva az elítélteket a személyes sorsuk aktív alakítójává kívánja tenni. Ennek elsődleges eszközei a felelősség, egyéni aktivitás, együttműködés elérése. Ez lehet az előfeltétele annak, hogy minden elítélt felelősséget érezzen a saját élete iránt, és ismerje fel annak lehetőségét, hogy a számára felkínált reintegrációs programok, illetve az azokban való aktív közreműködés a fogva tartás minőségét befolyásoló tényező. Gyakorlati oldalról ez nem jelent mást, mint az elítélt önkéntes jogkövető magatartásának kialakításával végrehajtani a reintegrációs programot, növelve ezzel a társadalomba való beilleszkedés esélyét. A felelősség, az egyéni aktivitás és az együttműködés olyan egymást feltételező és egy irányba mutató hatásmechanizmust teremt, amely hatékonyan támogatja a reintegrációt. Az önálló életvitelre előkészítés – a paternalista alapállással szemben – a mindennapi börtönélet „hotelfunkcióinak” visszaszorítását igényli az egyik oldalon, míg az elítélt felelősségé-

¹¹ Pallo József: Új horizontok a büntetés-végrehajtási jogban. In: Hack Péter – Horváth Georgina – Király Eszter (szerk.): Kodifikációs Külsőhatások. Tanulmányok Király Tibor tiszteletére. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2016, 232. o.

nek fokozását, önállóbb életvezetésének elősegítését és szorgalmazását a másikon. A felelősség elvéből is következik, hogy az elítélt nem tárgya a büntetés-végrehajtásnak, hanem alanya, akinek jogai és kötelezettsége, vagyis felelőssége kell hogy legyen.

Mindamellettsajátosság, hogy mindennek sajátos életkörülmények között kell kiteljesednie, ennek a szabadságvesztés jellegéből szükségszerűen adódó szigorú fegyelem ad intézményesített keretet. Az új jogi szabályozás egyik sarokpontja, hogy a szabadságvesztés mechanizmusa alapvetően a szabadulásra készít fel. Ennek a folyamatnak a sikere nagyban függ az elítélt akaratától és változni vágyásától, ehhez akkor tudunk valódi segítséget nyújtani, ha olyan reintegrációs programokat alkotunk, amelyek között az elítélt változgatni tud.

Itt kell említést tenni egy igen kényes kérdésről, nevezetesen arról, mit lehet kezdeni azokkal az elítéltekkel, akik a „szürke zónába” tartoznak, azaz nem hajlandók semmiféle együttműködést tanúsítani.

Azt kell mondanunk, hogy erre a problémára nemcsak Magyarországon, de a világ egyetlen börtönrendszerében sincs egyetlen üdvözítő válasz. Véleményem szerint csupán arra számíthatunk, hogy ez a bázis egyre jobban felmorzsolódik, ha másért nem, akkor a progresszív rezsimszisztéma kínálta előnyökért. Persze ez már magával hozza a konformizmus vádját is, bár ez egyébként is árnyékként követi a legfényesebb reintegrációs elképzeléseket. Biztos vagyok benne, hogy nem lenne haszontalan a dezisztenciakutatások mintájára megfordítani a kérdést, és azt megvizsgálni, milyen jellemzői vannak és milyen okok miatt zárkoznak el egyes fogvatartottak, vagy ezek csoportjai a reintegrációs programokban való részvételtől. Véleményem szerint ez sokkal összetettebb, mint amit el lehet intézni a „mert megrögzött bűnöző” válasszal. Ennek a kérdésnek a kutatása akár szép közös feladat lehetne a büntetés-végrehajtás és az Országos Kriminológiai Intézet munkatársai számára.

A reintegrációs tevékenység hatékonysága nagymértékben attól függ, hogy az egyes elítéltekre alkalmazott kezelési módszerek valóban személyre szabottak-e, azaz milyen szakmai tartalommal telített az individualizáció. Arra, hogy a szabadságvesztés végén a remélt célok elérhetővé váljanak, csak akkor van esély, ha az egyes elítélt olyan reintegrációs programban részesült, amely az egyéni és egyedi igényeihez igazodott.

Az egyéniesítés egy lépcsőzetes szakmai folyamat, amely már az ítélet kiszabásakor megjelenik, hiszen a bíró első lépésként meghatározza a végrehajtási fokozatot. Ez után az elítéltet a bv. intézetben különböző személyiségadekvát szempontok (életkor, kriminológiai jellemzők, reintegrációs szempontok,

egészségi állapot stb.) alapján csoportba sorolják, és azonosítják az individuális reintegrációs szükségletet. A lépcső utolsó fokaként az elítélttel együttműködve készül el az egyéni reintegrációs terv, amelynek végrehajtása vagy szükséges módosítása ugyancsak a szabad életre való alkalmasságot hivatott előmozdítani. Ez nem azt jelenti, hogy minden elítéltnak van egy kizárólag vele foglalkozó szakembere, hanem azt, hogy az azonos, vagy közel azonos szakmai módszereket igénylő elítéltek biztosan hozzájutnak a megfelelő reintegrációs programokban való részvétel lehetőségéhez.

Az új Btk. előkészítése során nem első alkalommal foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy a Csemegi-kódex alapjain nyugvó fegyház-, börtön-, fogházstruktúra megfelel-e a valós igényeknek. Elmondhatjuk, hogy ez a tagolás hungarikum, és bizony meglehetősen merevvé teszi a végrehajtási rendszerünket is. Ennek oldására alkalmas a progresszív rezsimrendszer, amely már egy *sui generis* jogintézményként is felfogható. Ennek az egyéniesítésben is kiemelkedő szerepe van, mert többszörösére nőtt az egyes elítélt vonatkozásában alkalmazható szakmai eszközrendszer. Abból sem kell titkot csinálni, hogy ez a rezsimfelosztás pontosításra, jobbitásra szorul, ehhez nagy mértékű segítséget nyújtanak a jogalkalmazási tapasztalatok. Álláspontom szerint ez szép példája annak, hogy amikor azt gondoltuk, hogy alapelvi kategóriák szintjén nincs továbblépés, mert azok a megismert tartalommal oszthatatlan egységet alkotnak, akkor kitermelődik egy olyan elem, amelyik mégiscsak továbbérleli a gondolkodást. Ezt a szakmai lendületet és nyitott gondolkodást a jövőben is meg kell őriznünk!

Végezetül az értékek és elvek vizsgálata során óhatatlanul fel kell tenni a kérdést, hogy ezek nélkül mi történne a büntetés-végrehajtási jogban. Minden menne tovább a jogszabályok alapján? Netán meg sem éreznénk ezek hiányát?

A kérdés megválaszolásához álláspontom szerint abból kell kiindulni, hogy a börtönt büntetéstani keretként azonosítsuk. Az itt zajló tevékenység egy sor jogi, etikai, sőt filozófiai problémát felvet, amelyek sajátossága, hogy nemcsak önmagukban léteznek, hanem egymásra is hatnak, és sokszor felerősítik hatásaikat. Ahhoz, hogy ezeket megfelelő módon lehessen kezelni, az kell, hogy a dogmatika és a praxis, vagy ha úgy tetszik, a közhatalom pontosan rögzítse a börtön lényegi funkcióival kapcsolatos elvárásokat, azaz lényegében a központi rendező elvet kell kimondani, azért is, hogy a börtön két alapvető funkciója, a megőrzés és a reintegráció között ne boruljon fel az egyensúly. Mindez azért nagyon veszélyes, mert ha ez megtörténik – és erre már volt példa a büntetés-végrehajtás történetében –, akkor jellemzően az izoláció irányába történik az elmozdulás, ami mindenképpen retrográd átren-

deződéshez vezet. Mindemellett az egyes funkciók összhangját, vagy jobb esetben szintézisét is segítenek megteremteni az elvek és értékek, és lehetővé teszik, hogy a totális intézmény látszólag áthatolhatatlan korlátait áttörve megfelelő irányt szabjanak az ott zajló tevékenységnek. Biztos viszonyítási pontokat jelölnek meg az elvek és értékek a szakmai „finommozgásokban” is, lehetővé téve, hogy a jogalkalmazó könnyen felismerhesse egy vitatott helyzetben a helyes irányt. Nem vitatható az sem, hogy az értékek és elvek félreértelmezhetetlen karakterisztikát és profilt adnak a szakmai tevékenységünknek is. A funkciók és az értékek, elvek közötti összhang megvalósulása a napi gyakorlat szintjén is kiemelten fontos, ugyanis ez az együttállás a hatékonyságunk egyik garanciája.

Talán nem nagy idealizmus azt kimondani, hogy az értékek mindig elvek, és jó lenne, az elvek mindig értékke nemesülnének.

Zárógondolatként, búcsúüzenetként arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az elvek és értékek nem azonosak valamiféle univerzális „*börtönügyi megoldó képlettel*”, amely csak úgy magától működik. Mindig a cselekvő ember áll mögöttük, akit ezek szellemiségében szolgálnak, éppen ezért nagyon fontos, hogy ne úgy tekintsünk ezekre, mint egy „*fennkölt ünnepi színjáték kötelező elemeire*”, hanem inkább úgy, mint a hétköznapi csodára, amelyet közösen kell napról napra nemcsak átélnünk, hanem hittel és tisztességgel megvalósítanunk.